

Населення в млн	Перепис 1926 р.	Перепис 1939 р.	Збільшення Скорочення
У всьому СРСР	147,028	170,557	+ 23,529 + 16,0 %
Росіяни	77,791	99,591	+ 21,800 28,0 %
Білоруси	4,739	5,275	536 + 11,2 %
Українці	31,195	28,111	-3,084 -9,9 %

Отже, політика комуністичної верхівки стосовно України у 1932—1933 рр. була етноцидом, спрямованим на викорінення етнонаціональної ідентичності українців у республіці й поза її межами, де вони компактно проживали. Ця політика призвела до знищення історичних надбань українського народу та його культури.

Катастрофічні наслідки голодомору в Україні початку 30-х рр. ще й досі позначаються на життєдіяльності українського етнонаціонального організму, сповільнюючи його цивілізований поступ. Це необхідно враховувати в процесі формування нового демократичного українського суспільства.

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ В ПЕРІОД ГОЛОДНОГО ЛИХОЛІТТЯ

Голодомор в Україні початку 30-х рр. став однією з найжахливіших трагедій в історії нашої нації. Його згубні наслідки ще й досі даються взнаки, хоч відтоді минуло сімдесятиліття.

Незаперечним є той факт, що компартійна верхівка радянської тоталітарної держави не вживала необхідних заходів для відвернення голодної смерті мільйонів людей. Більше того, вона використала нею ж створений голод для винищення українського селянства.

Але ж існували у селі недержавні організації та громадські об'єднання, які повинні були надавати допомогу жертвам голодомору. Чому вони залишалися бездіяльними? Відповідь на це питання містять архівні та інші матеріали¹.

¹ Основою для цієї розвідки послужили дані фондів ЦДАВО України; ЦДАГО України; Чернігівського облдержархіву; Державного архіву Російської Федерації; матеріали, наведені в офіційних та періодичних виданнях: V Всеукраїнський з'їзд Червоного Хреста (червень 1932—1936 рр.). К., 1936; 10 лет МОПР в резолюциях и документах. М., 1932; Бюллетень Центрального совета Осоавиахима СССР. 1933. № 15—16; Червоний Хрест. 1932. № 3; 1933. № 11—12; 1934. № 1—2; Червоний клич. 1933. № 1—2; 1934. № 1—3, 6; 1935. № 1—2; Интернациональный маяк. 1933. № 7—8, 10; Друг дітей. 1932. № 7; 1933. № 1—2; а також у наукових працях: Конквест Р Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор; Кульчицький С.В. Комітети незаможних селян // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921—1982 рр.). К., 2000; Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні (1921—1932). К., 1999; Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму. 1923—1938 рр. Івано-Франківськ, 1998.

У селянському середовищі України міжвоєнного періоду існували два генералізованих типи громадських об'єднань. До першого з них належали специфічні сільські громадські організації у вигляді селянської кредитної та сільськогосподарської кооперації, що охоплювали своєю діяльністю сільських жителів і працівників підприємств сільськогосподарської промисловості, а до другого — доктринальні, кампанійські об'єднання, найпомітнішими серед яких були так звані класові спілки (комнезами, комітети взаємодопомоги, профспілка сільгосплісробітників), шефські й добровільні товариства на кшталт Тсоавіахіму, Червоного Хреста, МОДРу. Створені для ідеологічної обробки сільського населення в дусі комуністичної доктрини, вони використовувалися як засіб виконання поточних господарсько-політичних завдань.

Складна система багаторівневої взаємодії державних органів з громадськими об'єднаннями радянського села була спрямована на виконання останніми такого політичного замовлення комуністичної еліти, яке давало їй змогу забезпечити умови для підведення соціальної бази під суспільні перетворення, що суперечили інтересам селянства, добробут якого був мірилом економічного розвитку країни у 20-х — на початку 30-х рр. Громадські об'єднання як першого, так і другого типу підпорядковувалися загальній тенденції централізації та уніфікації. Централізовані об'єднання як союзного, так і республіканського масштабу з широкою мережею районних представництв і місцевих осередків мали вихідним параметром такий статус, який передовсім гарантував державі їхню лояльність до існуючої моделі й практики впровадження рішень владних структур у селянське середовище.

На початку 30-х рр. громадські об'єднання першого типу припинили своє існування, а другого зазнали суттєвих трансформацій, остаточно перетворившись на лімітований додаток до державних структур. Чи не найбільшою шкоди завдала українським хліборобам ліквідація селянської кооперації, цієї органічно притаманної сільському соціуму форми господарської громадської самодіяльності. Селянські товариства взаємодопомоги (СТВ), які перебували під опікою комнезамів, в останні роки свого існування почали інтенсивно використовуватись як додатковий канал «викачування» продовольства з українського села. Прикриваючись турботою про долю сільської бідноти, партійно-радянські структури розгорнули шалену кампанію щодо створення запасних зернових фондів. До селян застосовувалися засоби адміністративного тиску — подвірні обходи, погрози, фізичні знущання, реквізиції майна. Вдаючись до силових методів, товариства спромоглися виконати й перевиконати контрольне завдання засипки запасних фондів (СТВ Маріупольської округи — на 116,5 %, Криворізької — на 121,8 %, Полтавської — на 163,9 %). На початку 1930 р. у комо-рах товариств взаємодопомоги республіки було зосереджено 15 млн пудів високоякісного насіння. Після ліквідації СТВ 1932 р. державні органи реквізували ці фонди.

Не пасли задніх у тотальному пограбуванні українського села й самі комітети незаможних селян. Останній спалах їхньої актив-

ності припав на осінь 1932 р. Комнезами реалізовували ухвалені надзвичайною комісією В. Молотова закони про натуральне штрафування іншими видами продовольства боржників хлібозаготівель, якщо у них не було зерна, виконували інструкції Сталіна й Молотова щодо вилучення у таких селян усіх запасів продовольства, чим остаточно дискредитували себе в очах сільської громадськості. Оскільки основним напрямом діяльності пізніх КНС було сприяння виробничому кооперуванню, вони після завершення у загальному вигляді примусової комунізації селянських господарств за рішенням V пленуму ВЦКНС у лютому 1933 р. припинили свою діяльність. Як бачимо, більшовицька еліта усувала з арени суспільного життя не лише селянські кооперативні, а й прокомуністично налаштовані спілки, щоб убезпечити себе від можливої загрози організованого опору з боку селянства.

Голод в Україні залишався забороненою темою для всіх засобів масової інформації, в тому числі періодичних видань Українського Червоного Хреста. Звіт його V з'їзду про діяльність за період з 1932 по 1935 р. містив лише «глуху» згадку про ті трагічні події — допомогу, надану дітям в умовах «продовольчих труднощів».

У липні 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову про перехід Червоного Хреста України на районну систему управління і створення, крім місцевих філій, районних комітетів у всіх адміністративно-територіальних одиницях УСРР. Це значною мірою сприяло його розвитку. Наприкінці першої п'ятирічки (1929—1932) УЧХ об'єднував понад 1 млн членів, а в січні 1933 р. йому належало 816 лікарень та амбулаторій, 7765 пунктів першої медичної допомоги, 406 санітарно-гігієнічних крамниць, понад 5 тис. пралень, лазень, дитячих ясел та інших соціально-побутових установ, 518 підприємств із виготовлення предметів санітарно-гігієнічного призначення, значна частина яких розташовувалася в сільській місцевості. Рік у рік збільшувалися надходження до каси УЧХ за рахунок так званих регалій — відрахувань, що стягувалися урядом на користь Червоного Хреста з прибутків від публічних видовищ, продажу квитків на проїзд у транспорті, сплачених сум за паспорти громадянами, які від'їжджали за кордон. У 1932 р. до фонду УЧХ за цією статтею надійшло 2389 тис. крб., а 1933-го — 3100 тис. крб. Загальна сума прибутку товариства за 1933 рік становила 63 млн крб.

Але ці значні ресурси використовувалися не для врятування голодуючих. Лікарям мережі червонохресних установ заборонялося не лише надавати їм допомогу, а й називати справжню причину смерті, тому вони посилалися на вигадані хвороби — дизентерію, старечу слабкість та інші. Наприкінці 1932 р. взагалі було заборонено виписувати свідоцтва про смерть. З порушниками цих бузувірських інструкцій нещадно розправлялися.

Добровільне українське товариство «Друзі дітей» у період голодомору здебільшого використовувалося для обслуговування посівної та збиральної господарсько-політичних кампаній. Ця профільна соціально-реабілітаційна організація формувала зі свого складу ударні бригади для роботи на полях, залучалася до переви-

борів рад, розпорядження облигацій позики індустріалізації, відзначення революційних ювілеїв. Внаслідок тотального вилучення продовольчих насінневих і фуражних запасів у ході грабіжницьких хлібозаготівель з'явилася величезна кількість обездолених дітей. У першому півріччі 1932 р. лише в Київській області та регіоні Донбасу силами товариства було підібрано з вулиці 2290 малолітніх безпритульних. Однак число бездоглядних дітей продовжувало катастрофічно множитись. У липні 1932 р. Уманське районне правління товариства вже через 48 годин після створення ним притулку на 600 дітей ущерть заповнило його. Представниця білоруської організації «Друзі дітей» Г. Мазур, перебуваючи у той час в Україні, змушена була констатувати, що «ніде не можна зустріти такої великої кількості безпритульних, як у Харкові».

Ледь животіли й дитячі установи республіки, які перебували під патронатом ТДД. На середину травня 1932 р. 15 дитбудинків і єврейська колонія на 150 дітей у Київській області опинилися в катастрофічному становищі. Під час обстеження Тиврівської колонії на 350 дітей у червні 1932 р. не було виявлено жодних харчових запасів, оскільки постачання цих установ з централізованих фондів припинилося. Малолітні мешканці колонії вмирили з голоду. Всеукраїнське правління товариства «Друзі дітей», розглянувши на своєму засіданні 26 квітня 1933 р. питання про стан дитячих будинків в УСРР, прийняло рішення звернутися через Всесоюзне правління товариства до РНК СРСР з проханням надати додаткові державні асигнування на утримання дитячих закладів в Україні.

Масштаби дитячої безпритульності, породженої голодомором в Україні, були вражаючими. Пов'язуючи масовий наплив безпритульних дітей з України до РРФСР з «продовольчими труднощами», голова Диткомісії ЦВК СРСР М. Семашко зазначив у своєму зверненні до Всеукраїнського правління товариства «Друзі дітей» у серпні 1932 р., що боротьба з безпритульністю «з боку ТДД України тим більше повинна бути максимально розгорнута, повинна бути справді бойовою, оскільки товариство є зараз в Україні єдиною громадською організацією, яка працює в галузі охорони дитинства». На жаль, реальних наслідків це звернення не мало, а лише свідчило про штучний характер голодомору в Україні. Якщо, за словами того ж Семашка, в Росії завдяки «оперативному керівництву й допомозі директивних органів РСФФР» вдалося послабити потік дитячої безпритульності, встановлювалося шефство урожайних районів над недорідними, з центру на місця надсилалися спеціальні бригади лікарів для надання допомоги голодуючим дітям, організовувалися пункти дитячого здешевленого харчування, то українське селянство, що вмирало з голоду, було позбавлене як державної, так і громадської допомоги. Тотальне вилучення продуктів харчування з комунізованого села й заборона державного постачання дитячих установ робили малоефективними спроби українського товариства «Друзі дітей» допомогти голодним безпритульним дітям. Адже за особистим розпорядженням Сталіна у 180 районів республіки, які не виконали плану хлібоздачі, не заво-

зили жодних продуктів. Народний комісаріат постачання України припинив виділення продовольства для дитячих установ, забезпечення школярів гарячими сніданками. З припиненням державних хлібопоставок часто єдиним засобом виживання дитячих установ, підпорядкованих ТДД республіки, залишалися підсобні господарства дитбудинків і колоній. Але в умовах суцільної колективізації їхні земельні фонди реквізувалися для потреб колгоспів.

Тим часом керівництво республіканської організації «Друзі дітей» переймалося іншими проблемами. Голова Всеукраїнського правління ТДД О. Сарценко на пленумі товариства в липні 1932 р. заявив: «Наш головний недолік — робота на селі. Село йде лінією знищення куркульства, стає на шлях колективної праці. Ми повинні допомогти районам суцільної колективізації, по-бойовому повернутися обличчям до колгоспного будівництва». Основні кампанії, що проводилися товариством на селі, зазначав пленум, — це збиральна й хлібозаготівельна. Вони доповнювалися обов'язковою участю членів ТДД в поточних кампанійських заходах. Лише 1932 р. в ході загальносоюзної кампанії реалізації державної позики «4-го вирішального року п'ятирічки» товариство здало у фонд індустріалізації 331 618 крб.

Проблеми дитячої безпритульності керівники ТДД намагалися розв'язувати адміністративними заходами. У першому півріччі 1933 р. функціонери Центрального правління товариства здійснили 45 виїздів на місця і констатували «притуплення класової більшовицької пильності організації, недостатню громадську допомогу товариства «Друзі дітей» під час розгортання дитячої мережі в селі та районах, які опинилися в тяжкому становищі внаслідок шкідницької діяльності контрреволюційних елементів, недостатню мобілізацію пролетарських мас на допомогу урядові у справі комуністичного виховання трудящих». Якраз ці обставини, за висновками інспекційних комісій товариства, спричинили масовий відплив дітей із села до міста, появу нової хвилі безпритульних малолітніх сільських жителів.

За офіційною статистикою, республіканське товариство «Друзі дітей» активно організовувало громадські сили на надання допомоги безпритульним і нужденним дітям. Журнал «Друг дітей» повідомляв, що 1931 р. на їх оздоровлення, створення харчових пунктів, продовольче забезпечення інтернатів, профілактику безпритульності товариство витратило 1 012 тис. крб., організувало 399 дитячих ясел, а 1933 р. переказало дитячим закладам 2 357 915 крб. З метою створення власної харчової бази для забезпечення сніданками дітей шкільного віку було засаджено під городину 655 так званих «лепінських» гектарів. Кошторис видатків товариства на другу п'ятирічку становив 87 млн крб. Зіставлення розмірів цієї допомоги з її реальними результатами переконує в тому, що вона носила здебільшого демонстративний характер і була явно недостатньою. Кошти, виділені на допомогу дітям, часто використовувалися не за призначенням, поставки продовольства були нерегулярними, а іноді й зовсім припинялися. Спорожнілі після загибелі господарів сільські хати перетворилися на дитячі ясла, куди матері приносили дітей з дому для порятунку від голодної смерті.

Становище ускладнювалося через численні зловживання. Керівництво Одеської області затримало кошти, виділені центральним правлінням «Друзів дітей» УСРР дитячим будинкам республіки. На Харківщині державні постачальні організації використовували фонди дитячого харчування на інші потреби. Функціонери деяких місцевих організацій товариства залишалися байдужими до страждань дітей. Так, керівництво Дніпропетровської обласної філії ТДД, нагородженої в липні 1932 р. перехідним «Червоним прапором» за зразкову роботу, за висновком ревізійної комісії Всеукраїнського правління ТДД, замість участі в житті інтернатних закладів, «обмежалося голим апаратним адмініструванням, захопилося самопостачанням, самопреміюванням, вечірками, п'ятикою». В 1932—1933 рр. лише 20 % учнів сільських шкіл України отримували безоплатно сніданки, а 10 % — одяг і взуття. Допомога сільській громадськості, позбавленої матеріальних ресурсів, не могла суттєво вплинути на масштаби дитячої трагедії. Голодували діти всієї України. Приблизно 3 млн з них померли від голоду.

Серед громадських об'єднань, які брали участь у кампаніях часів голодомору, була й Міжнародна організація допомоги революціонерам (МОДР) з розгалуженою мережею осередків в українському селі. Згідно з рішеннями Всесоюзної наради МОДР з питань інтернаціонального зв'язку (12—15 серпня 1932 р.), ЦК МОДР СРСР у резолюції з доповіді фінвідділу ЦК про директивні кошториси місцевих організацій ухвалив будувати матеріальну базу МОДРу лише за рахунок вступних і членських внесків. З 1933 р. кожен член МОДРу мав сплачувати один раз на квартал так званий шефський гривеник (40 коп. на рік). «Добровільні внески й пожертви, індивідуальні пожертви облігацій, позик, улаштування концертів, лотерей, — зазначалося в резолюції, — мають характер благодійності або комерційної діяльності і, по суті, відсувають на задній план політичне й організаційне значення членського внеску». В обіжнику ЦК МОДР до всіх комітетів, ревізійних комісій, осередків і членів МОДРу «Про завдання фінансової роботи секції МОДР СРСР на 1933 рік» наголошувалося: «Шефський гривеник мусить дати поштовх перевірки своєчасної сплати членських внесків. Неприпустимо, щоб член МОДРу, сплачуючи шефський гривеник, не сплатив би одночасно членських внесків і навпаки».

У той час за певною кількістю членів МОДРу «закріплювався» збирач внесків. Членські внески селян і наймитів мали становити 50% від суми, яку вносили за цією статтею до каси МОДРу робітники промислових підприємств. «Метод директивних бюджетів, — відзначалося у вищезгаданому обіжнику, — повинен бути також застосованим під час стягнення членських внесків. Оскільки ЦК МОДР розсилає директивні бюджети своїм секціям, то ЦК кожної секції повинен на основі директивного бюджету ЦК МОДР виробити директивні бюджети для районних комітетів, які, у свою чергу, складуть кошторис для місцевих та виробничих комітетів і груп. У директивному бюджеті має бути встановлено не лише число членів, яких треба охопити, а й процент членських внесків, що підлягають стягненню».

Звичайно, селяни при такому бюрократичному підході намагалися уникати участі в кампаніях МОДРу. Тому в постанові президії ЦК МОДР УСРР від 14 січня 1933 р. рекомендувалося особливу увагу приділяти роботі збирачів членських внесків як основних фінагентів товариства, періодично їх інструктувати, здійснювати підготовку через мережу модрівських гуртків та семінарів. Модрівські кошти мали збиратися на засадах ударництва й соцзмагання, а самі збирачі морально й матеріально заохочуватися шляхом висвітлення їхніх досягнень у пресі, нагородження грамотами і грошовими преміями. Категорично заборонялося осередкам і райкомам МОДРу затримувати зібрані кошти на поточних рахунках чи в ощадкасах. Розтратників вимагалось притягати до кримінальної відповідальності із застосуванням найсуворіших покарань.

Компартійна верхівка, розробляючи акт геноциду проти українського народу, намагалася збільшити надходження до каси МОДРу. Ще навесні 1933 р. його осередки при колгоспах, радгоспах та МТС республіки засіяли 5 920 інтернаціональних гектарів, збрали й передали державним організаціям 18 тис. центнерів хліба й переказали 155 тис. крб. до фонду підтримки жертв «буржуазного суспільства». Сторінки періодичних видань були заповнені закликami збільшувати матеріальну допомогу зарубіжним революціонерам. Під тиском згори члени комуни ім. Сталіна Генеченського району Дніпропетровської області, достроково сплативши модрівські членські внески за 1933 р., звернулися через друкований орган ЦК МОДР СРСР — журнал «Інтернаціональний маяк» — до сільської громадськості: «Жодної копійки заборгованості по членських внесках, жодного колгоспу, що не засіяв понад план модрівських гектарів!» Таким чином МОДР, прикриваючись підтримкою «жертв буржуазного терору», допомагала викачувати продовольчі ресурси з українського села напередодні голодомору, по суті, перетворившись на свій антипод — допоміжне знаряддя «червоного» терору.

Припинення регулярних відрахувань до каси МОДРу призвело до обвинувачень в антирадянській діяльності. У час, коли селянство України, зазнаючи неймовірних матеріальних труднощів, припиняло модрівську діяльність, V пленум ЦК МОДР СРСР (1933) висунув гасло боротьби за мобілізацію класової пильності. Пленум відзначив, що сільосередки і райкоми МОДРу засмічені «класово-ворожими елементами». Як приклад, називалися модрівські осередки Шевченківської МТС на Одещині, де з 56 членів МОДРу 9 виявилися «шкідниками й розкрадачами колгоспної власності». При цьому наголошувалося, що до останнього часу вони регулярно сплачували членські внески і брали активну участь в усіх інтернаціональних заходах. Це тлумачилося як вияв особливої підступності «ворогів народу». Наступний VI пленум ЦК МОДР СРСР спеціальною постановою від 10 грудня 1933 р. зобов'язав усі свої місцеві організації у найкоротший термін завершити «хлібоздачу врожаю з інтернаціональних МОДРга державі без залишення на місцях будь-яких фондів і забезпечити переказ грошових засобів на поточний рахунок ЦК МОДР СРСР».

Міські організації МОДРу зобов'язувалися здійснювати опіку над сільськими осередками. Така форма шефства, точніше замаскованого контролю за впровадженням «інтернаціональних» завдань у селянське середовище силами міського робітництва як носія пролетарської ідеології, мала поживати в багатьох випадках не вельми активну виробничу діяльність на селі. Під час весняної посівної кампанії Кам'янець-Подільський райком МОДРу надіслав на село 39 інтернаціональних бригад, які брали участь у господарських кампаніях, ремонтували сільгоспреманент. Побіжно «шефи» вилучили у селян понад 1 тис. пудів хліба, утворивши «червону валку» ім. 10-річчя МОДРу. В такий спосіб діяли робітничі бригади в 67 селах Чернігівщини, збираючи врожай із засіяних сільськими модрівцями гектарів. Восени 1933 р., під час проведення першого світового конгресу МОДРу, було організовано 45 «червоних валок» хліба. У збиранні врожаю були задіяні 282 модрівські бригади загальною чисельністю 24 392 осіб. Упродовж 1933 р. МОДР організував в Україні 995 «ударних» бригад за участю 65 114 модр-активістів.

1933 р. організації МОДРу України виконали план реалізації врожаю модрівських гектарів заледве на 48%. Незважаючи на продовження терміну сплати «недоїмок», у січні 1934 р. в республіці було зібрано лише 242 центнери зерна. З таких областей, як Одеська, Харківська, і з Молдавської АСРР не надійшло жодного центнера збіжжя. При цьому діяльність модрівських функціонерів нерідко супроводжувалася засобами адміністративного тиску і зловживаннями. На Харківщині призначений у вересні 1933 р. модруповноваженим у районі діяльності Лозівської МТС Клименко упродовж наступних 8 місяців заповнював фіктивні рапорти про реалізацію врожаю з модрівських гектарів, затверджуючи їх на загальних зборах колгоспників. До того ж він привласнив зібрані до каси МОДРу членські внески. Поряд із фактом зловживання партійного посланця своїм становищем звертає на себе увагу загальна соціально-психологічна атмосфера на селі, коли в час голодомору колгоспники покійно віддавали до фонду МОДРу останні заощадження, боячись виявити політичну неблагонадійність.

Проте виснажене грабіжницькими хлібозаготівлями село було неспроможне задовольнити «інтернаціоналістські» інтенції компартійного режиму. Щоб приховати справжній стан речей, комуністична верхівка вдавалася до різних містифікацій. На початку 1934 р. від імені представників 50 кращих колгоспів, визначених на зльоті колгоспників Дніпропетровської області для поїздки в Москву з рапортом Сталінові про свої досягнення, було ініційовано відозву до колгоспного селянства України. Її текст мав ще раз підтвердити тезу вождя про заможне життя у колгоспах на противагу злидням та експлуатації трудящих у країнах капіталу. «Наші колгоспи Дніпропетровської області,— зазначалося у відозві,— мають пересічно 15—16 кг на трудовень, а багато, таких більшість, одержали 200—300 пудів хліба. В той час, коли ми будемо безкласове соціалістичне суспільство, капіталістичні країни охоплені

незвичайною своїм розміром економічною кризою... 40 млн безробітних, злидні, голод, які переживають трудящі капіталістичних країн, — ось наслідки цієї кризи». Автори відозви закликали створювати фонд допомоги жертвам капіталу шляхом збирання членських внесків, проведення інтернаціональних суботників та організації засіву модрівських смуг по всіх колгоспах республіки.

Під час голодомору на українську організацію МОДРу поклалися й інші непоказні функції. За вказівкою секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича матеріальну допомогу голодуючому селянству, яка надходила від нацменшин з-за кордону, рішенням зборів сільської громадськості передавали до фонду МОДРу. Розміри такої допомоги були досить значними. В Пулинському районі вона призначалася для 60 % населення. Лише за термін, починаючи з квітня 1933 по квітень 1934 р., з Німеччини на адресу голодуючих в Одеську область надійшло 132 тис. крб. золотом, у Дніпропетровську — 203 тис., Київську — 90 тис., Донецьку — 60 тис. Допомога поширювалася як на індивідуальний, так і на колективний сектор села, охоплюючи разом із німецькими колоніями українські поселення. Якщо надходили бандеролі з насінням городніх культур, вони також передавалися колгоспам для засіву «городніх модрівських гектарів». Про підступність методів, якими досягалася відмова населення, що вмирало з голоду, від зарубіжних пожертв на користь МОДРу, свідчать таємні донесення керівників місцевих силових структур. Так, начальник політвідділу Акаржанівської МТС Спартаківського району на Одещині повідомляв ЦК КП(б)У 21 квітня 1934 р.: «Неважко уявити, скільки праці, енергії, безсонних ночей коштувала нам ця робота, потрібно було індивідуально обробляти кожного колгоспника, який отримав повістку на закордонний переказ». Разом з тим органи держбезпеки піддавали репресіям «провокаторів, агітаторів, кореспондентів і організаторів» звернень по зарубіжну допомогу, головний контингент яких становили вмираючі від голоду селяни. За інформацією голови ДПУ України В. Балицького на 22 травня 1934 р. було заарештовано 85 осіб і намічено до арешту ще понад 60. Атмосфера, що панувала в німецьких поселеннях, віддзеркалилася в рядках листа жительки колонії Альтенау Є. Ферер дружині німецького консула в Україні: «Ми, бідні німці, гостро нужденні люди, не маємо права прийняти матеріальну підтримку з-за кордону. Той, хто що-небудь отримає і не поверне назад, підлягає штрафові або арештові. Нам не дозволено переказати жодного пфенінга. Червона сволота забирає це собі». Кошти, що надходили німецьким колоністам з їхньої історичної батьківщини, продовжували вилучатися на користь МОДРу і в наступні роки. У січні 1935-го колгоспники-німці с. Катеринівки Близнюківського району Харківської області передали надіслані їм з Німеччини 70 марок до фонду допомоги жертвам буржуазного терору.

На знаряддя викачування засобів з українського села в період голодомору були перетворені й інші громадські організації. Одним із методів використання селянського потенціалу в ході виконання сільськогосподарських завдань були кампанії засіву «гектарів оборони», які проводив Тсоавіахім. Цей неприкритий грабу-

нок селянства розпочався 1930 р., а вже через рік у ході кампанії під гаслами загострення революційної класової пильності було засіяно 292,3 тис. «гектарів оборони». Основні техніко-організаційні параметри розгортання кампанії визначалися Центрорадою Тсоавіахіму СРСР. Вони передбачали особливі угоди між сільськими осередками товариства і колективними господарствами після рішення загальних зборів сільської громадськості, на яких визначалися ділянки для засіву із не охоплених загальнодержавним посівним планом земельних фондів колгоспів, радгоспів та МТС. При цьому тсоавіахімівським бригадам колгоспами й радгоспами виділявся реманент у безкоштовному порядку. Тут же підбирався і контингент населення для здійснення завдань кампаній. Характерною особливістю його складу було те, що до участі в кампанії по лінії Тсоавіахіму залучалися навіть ті жителі села, котрі не були членами товариства. На виконання кампанійських завдань мобілізувалися такі категорії сільського населення, як демобілізовані з лав РСЧА, колгоспники, колишні червоні партизани, працівники МТС та радгоспів і, безумовно, самі оборонні бригади Тсоавіахіму. Всі роботи в рамках проведення кампанії засіву «гектарів оборони» проводилися в позаурочний час, без зарахування трудоднів, як соціалістична ініціатива. Вони прикривалися згодою колгоспних зборів. Їхні рішення щодо участі сільської громадськості в кампанії фіксували «добровільність» залучення безкоштовної робочої сили, що забезпечувала надприбутки державі, яка, вільно розпоряджаючись коштами й працею селянства, фінансувала промисловість. Урожаї з «гектарів оборони» обов'язково продавалися Тсоавіахімом державним продовольчим органам в обсязі двох третин від зібраного, третина ж, що залишалася, комплектувала продовольчий резерв товариства. Економічний ефект подібних заходів функціонально компенсував незбалансоване зростання державних вимог до села в аспекті продовольчого постачання міст. Бригади Тсоавіахіму завдяки проведенню кампаній «гектарів оборони» ліквідували прориви у виконанні окремими колгоспами планів хлібозаготівель під гаслами посилення оборонної роботи.

Цьому ж завданню були підпорядковані всесоюзні лотереї, які проводилися за участю Червоного Хреста і ТЗЕТу. Чергова всесоюзна лотерея Червоного Хреста влітку 1931 р. збіглася із серією господарсько-політичних кампаній, як-от: збір коштів на ескадрилью «Червоний санітар», моторизацію прикордонних військових частин, а також з реалізацією позики «3-го вирішального року п'ятирічки». Рекомендовані керівництвом УЧХ традиційні заходи, на кшталт залучення до проведення кампанії профрад, колгоспнілок, комсомолу, «навантаження» профорганізацій та правлінь колгоспів квитками лотереї, формування ударних бригад для розповсюдження лотерей із стягуванням заборгованості за попередні роки, встановлення преміального фонду для переможців, запроваджувалися із самого початку кампанії. Стимульовані в такий спосіб окремі осередки УЧХ активізували свою діяльність. Так, Київська районна організація Червоного Хреста для розповсюдження

позики серед одноосібників у 10 селах Київської приміської смуги створила 25 ударних бригад, які за десять днів довели реалізацію позики з 25 % до 100 %. Але в цілому, незважаючи на докладені зусилля, на 1 лютого 1932 р. райкоми УЧХ виконали завдання лише на 80,8 %. Незадовільний перебіг кампанії, під час якої в багатьох місцях працював лише апарат, тоді як змаганням, організацією зустрічних планів охоплювалася незначна частина організацій, змушена була констатувати тогочасна преса, відзначаючи водночас, що головний тягар в проведенні кампанії покладався на сільські осередки УЧХ. «Виявилась цікава річ,— писав журнал «Червоний Хрест»,— коли в невеликих сільських районах контрольні цифри достроково виконані, висунуті зустрічні плани теж виконані — більшість червонохресних міських комітетів кампанію провалили».

У серпні 1932 р. була одержана рознарядка для України з проведення чергової Всесоюзної лотереї ТЗЕТу. Із загальної кількості 10 млн лотерейних квитків УкрТЗЕТ повинен був реалізувати 50 % на суму 2236 тис. крб. Квитки поділили між 224 організаціями республіки. Розпочалася масштабна агітаційно-пропагандистська кампанія. Як доповнення до агітаційних матеріалів, які в централізованому порядку надходили з Москви, Центрорада УкрТЗЕТу віддрукувала й надіслала на місця 60 тис. відозв, закликів, гасел єврейською та українською мовами, видала серію бюлетенів загальним тиражем 10 тис. примірників. У Вінницьку, Донецьку, Харківську області було відряджено спецуповноважених центру, які мали контролювати перебіг лотерейної кампанії. Лотерейний комітет оголосив конкурс на краще проведення лотереї, виділивши для преміювання переможців 5 тис. крб. Щоб забезпечити своєчасне надходження коштів, УкрТЗЕТ спільно з Всеукраїнською контрольною ошадбанку СРСР відкрили централізований рахунок лотереї ТЗЕТу із субрахунками в усіх районах республіки, що давало змогу кожних 5 днів надсилати до Москви звіти про результати проведення лотереї в Україні.

Проте, як свідчать офіційні зведення, більшість лотерейних комітетів на місцях залишалися бездіяльними, а всю роботу з розповсюдження квитків лотереї виконували президії правлень організацій ТЗЕТу. Особливо незадовільний стан щодо виконання планових завдань лотереї склався в колгоспах. Затиснута в «лещатах» голоду громадськість українського села виявила цілковиту байдужість до чергової мобілізаційної акції компартійного режиму. До кінця 1932 р. вдалося реалізувати квитки ТЗЕТлотереї лише на 700 тис. крб. У зв'язку з невиконанням контрольних завдань лотереї її тираж було перенесено на 29 січня 1933 р. На цей час вдалося зібрати ще 200 тис. крб. Заборгованість обласних організацій ТЗЕТу республіки становила 1,2 тис. крб. Продовжуючи збір «недоїмок» за попередню лотерею, Всесоюзне правління ТЗЕТу з 1 жовтня 1933 р. оголосило початок наступної лотерейної кампанії. До 1 грудня 1933 р. Україна мала забезпечити реалізацію квитків лотереї на суму 2150 тис. крб. Для форсування кампанії обла-

сні комітети ТЗЕТу надсилали на місця мобільні бригади активістів, районні керівники товариства одержували «диференційовані інструкції» і періодично викликалися для звіту на засідання президії центроради УкрТЗЕТу. Лише в Дніпропетровській області в райони було відряджено 16 уповноважених, проведено 354 збори й бесіди, використано понад 2,5 тис. одиниць наочної агітації, розповсюджено 5 тис. примірників супровідної лотерейної кампанії літератури. Завдяки масованому застосуванню цих та інших «організаційних» заходів на 23 квітня 1934 р. планове завдання на Україні було виконано на 57,5 %.

Як бачимо, компартійна верхівка радянської тоталітарної держави не лише сама не допомагала жертвам створеного нею голодомору, а й забороняла робити це недержавним організаціям і громадським об'єднанням, перетворивши частину їх на допоміжне знаряддя геноциду проти українського селянства.

ВИНИЩЕННЯ ВЛАСНОГО НАРОДУ

Терор голодом

Умисне створення умов життя, розрахованих на фізичне винищення селянства, — найвиразніша ознака геноциду в Україні. Десятки прийнятих компартійною верхівкою і державними органами постанов за своїм змістом нагадували смертний вирок мільйонам людей. Та й сам механізм творення голоду-геноциду був детально відпрацьований більшовицькою владою.

Масовому вилученню зерна, свідомому позбавленню селян продовольства була підпорядкована організаційно-господарська діяльність колгоспів. Зокрема, дворазова оплата праці в них протягом року: аванс і повний розрахунок. Така система давала змогу державі забирати всю сільськогосподарську продукцію, довільно встановлювати плани заготівель, не дбаючи про оплату. Колгоспникам упродовж кількох місяців не видавали хліба на зароблені трудовні, що призводило до голодування їхніх родин. В архівах зберігаються десятки тисяч скарг селян, в яких вони вказують на вироблені трудовні й водночас жахливе голодування. За відомостями райвиконкомів у січні 1931 р., тобто за наслідками господарювання 1930 р., остаточно проведено розподіл урожаю тільки у 90 районах УСРР, закінчили розподіл на 50 % — до 49 районів. До оплати приступив лише 271 район з 501. Отже, протягом трьох-чотирьох місяців селяни споживали хліб з власних присадибних ділянок, якого не вистачало для утримання селянських родин. Розподіл зерна на трудовні затримували і наступними роками. Зокрема, у березні 1932 р. 42 % колгоспів Вінницької області не видали хліба колгоспникам, а у 8 районах взагалі не розподіляли зернових на трудовні. У травні 16 % колгоспів області так і не завершили розподілу хліба, тобто не розрахувалися з колгоспниками. Майже третина колгоспів Київської області не здій-